

Марія Дідора,
канд. психол. н., доцент,
Наталія Невестенко,
студентка,
Центр післядипломної освіти
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ДІТЯМ, ЯКІ ЗАЗНАЛИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЛЯ

Стаття присвячена проблемі сімейного насилля над дитиною. У ній розглянуто основні причини, форми та наслідки насилля. Головна увага звертається на принципи та методи психологічної допомоги постраждалим. Особливістю цієї статті є практичний досвід роботи з дітьми-сиротами. Автори роблять висновок про важливість профілактики насилля та формування ефективних методів роботи з неповнолітніми – постраждалими від сімейного насилля.

Mariia Didora,
Nataliia Nevestenko

PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE TO CHILDREN WHO HAVE SUFFERED FROM DOMESTIC VIOLENCE

This article features the problem of domestic violence against children. It examines the main causes, forms and consequences of violence. The particular attention is drawn to the principles and methods of psychological assistance to victims. The feature of this article is a summary of practical experience of working with orphans. The authors point out the importance of prevention of violence and development of effective methods of work with victims.

Сім'я є найменшим і найважливішим осередком суспільства. І саме через зміцнення сім'ї як головного соціального інституту можна вийти на вирішення багатьох проблем сьогодення. За даними дослідження МКС, яке в Україні проводив Державний комітет статистики разом з ЮНІСЕФ у 2013 році, 61,2% дітей у віковій групі від 2 до 14 років, зазнають, щонайменше, одного з видів психологічного чи фізичного покарання з боку своїх матерів або осіб, які здійснюють догляд за ними [4]. І кількість випадків насилля в сім'ї збільшується з кожним роком.

Проблема сімейного насилля в Україні обтяжена тим, що ця тема досі не стала об'єктом активного громадського обговорення; недостатньо досліджується; жертви домашнього терору не вірять у можливість реального захисту з боку держави, оскільки практично відсутня система профілактики і дійсно дієвого захисту населення від насилля. «Насилля – це умисний фізичний чи психічний вплив однієї особи на іншу, проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою. Такий вплив на особу здійснюється вчиненням злочинцем певних умисних діянь (дії або бездіяльності)» [1, с. 501].

Різноманітні аспекти проблематики насилля в сім'ї розглядаються у працях зарубіжних (Л. Берковіца, Н. Блеклока, Е. і П. Добаш, К. Леві-Строса, К. Лоренца, С. Палмера, Е. Саттерленда, М. Страуса та ін.) і вітчизняних (Л. Алексеевої, А. Антонової, А. Бесєдіної, О. Кочемирівської, М. Мацковського, О. Мудрик, І. Новосельського, А. Харчева, І. Хозраткулової, Т. Шипунової та ін.) дослідників. Психологічним аспектам насилля над дітьми присвячено низку досліджень О. Асмолова, Б. Братуся, Т. Драгунової, В. Знакова, Н. Зинов'євої, Л. Зюбіна, М. Левітова, Н. Максимової, Н. Михайлової, К. Сельченко, Л. Семенюк, Н. Солдатенко, Н. Тарабриної, Д. Фельдштейна та ін.

Результати досліджень проблеми домашнього насильства на дітьми переконливо свідчать, що орієнтація на покарання (функцію закону) не забезпечує безпеки в сім'ї. Необхідним є комплекс заходів – програми екстреної та довготривалої допомоги жертвам насилля та їх сім'ям, спеціальні програми просвіти, консультування та психологічної корекції для кривдника, жертви та інших членів сім'ї. Змістовне формування послуг державної підтримки повинно мати чітке формулювання критеріїв допомоги та швидку дію у досягненні поставлених цілей протидії насиллю.

Зауважимо, що діти є найбільш уразливою категорією жертв насилля в сім'ї внаслідок їх психологічної, соціальної, особистісної незрілості та залежності від батьків та опікунів, несформованості у них стратегій подолання стресу, малого життєвого досвіду, правової неосвіченості тощо. Різні причини вчинення насилля над дитиною у родині дослідники умовно розділяють на три блоки: прагнення дорослих змінити поведінку дитини, психологічна розрядка на слабших членах сім'ї, жорстокість як самоціль.

Прийнято виділяти чотири форми прояву насилля в сім'ї над дітьми: нехтування, психологічне, фізичне і сексуальне приниження. Розглянемо їх.

– **Нехтування** – хронічна нездатність батьків або осіб, що здійснюють догляд, забезпечити основні потреби дитини у відповідній їй віку турботі, в їжі, одязі, житлі, медичному догляді, освіті, захисті та догляді. Таке ставлення є результатом безвідповідальності дорослих.

– **Психологічне насилля**. Це поведінка, яка завдає шкоди емоційному розвитку дитини та почуттю її власної гідності. Психологічне насилля включає словесні нападки, такі як постійна критика, приниження, образи, висміювання, кепкування та відмова вислухати дитину, а також нездатність виявити любов та надати підтримку і керівництво, необхідне для психологічного зростання та розвитку дитини.

– **Фізичне насилля**. Сюди відноситься фізичне травмування дитини, причому не тільки за наявності його відповідних ознак (синці, поранення, переломи тощо), а й прихованих ознак, оскільки вони проявляються значно пізніше.

– **Сексуальне насилля**. Це всі види сексуальних взаємин між дорослими та дітьми, а також примушення дітей займатися статевим актом між собою. Сексуальне насилля та сексуальна експлуатація є одним з найбільш тяжких порушень прав дитини [3, с. 329 – 336].

Незалежно від того, з яких причин і в якій формі було здійснене насилля в сім'ї, воно накладає свій відбиток у вигляді безпосередніх і віддалених наслідків. До безпосередніх наслідків належать фізичні травми, ушкодження, опіки, головний біль, втрата свідомості, статеві дисфункції, хвороби, що передаються статевим шляхом, небажана вагітність, гострі психічні реакції у відповідь на будь-який вид агресії, прагнення втекти, сховатися або загальмованість, зовнішня байдужість тощо. Серед віддалених наслідків жорстокого поводження з дітьми виокремлюють порушення фізичного і психічного розвитку, соматичні порушення різної етіології (енурез, судомні стани, порушення сну, апетиту), труднощі в соціалізації, дезадаптованість в житті, девіантна чи неадекватна поведінка, особистісні та емоційні відхилення, суїцидальна поведінка. Отже, травма від насилля має негативний вплив на всі сфери розвитку дитини, що згодом може змінити все її життя.

Як не існує єдиного, універсального опису дитини – жертви насилля, так немає й готового рецепта щодо надання цим дітям психологічної допомоги. Можна говорити лише про основні принципи роботи з такими дітьми:

1. Втручання повинно бути всебічним: психолог повинен бути здатним працювати з широким спектром проблемної поведінки.
2. Втручання повинно бути орієнтоване на розвиток дитини.
3. Втручання повинно бути спрямоване на наслідки, що проявляються в особистісному розвитку: насилля може порушити здатність дитини справлятися з етапними завданнями розвитку та утруднити досягнення наступних етапів.
4. Втручання повинно відповідати певному етапу вікового розвитку: по-перше, залежно від стадії розвитку, на якій мало місце насилля, його психологічні наслідки можуть мати різний характер. По-друге, відомі випадки, коли дитина, що зазнала насилля й одержала допомогу психолога, відчуває потребу в поновленні психотерапії у більш дорослому віці [2, с. 10].

Завдання психолога у роботі з постраждалими від насилля дітьми спрямовані на те, щоб зменшити у дитини почуття сорому, провини, безсилля; допомогти зміцнити почуття власної значущості; сформувати нові поведінкові патерни; сприяти вибірковій взаємодії з оточуючими людьми. Роботу з дітьми, що піддавалися жорстокому поводженню і насиллю слід будувати на наступних принципах: «слухаю», «розумію», «співпереживаю». Ці принципи закладені ще в клієнтоцентрованій терапії Карла Роджерса.

При веденні діалогу важливо дотримуватися певного алгоритму поведінки, описаного практичним психологом О. Поповою:

1. Викликати прихильність до себе: «Я тобі вірю». Багато дітей не можуть розповісти про те, що сталося, оскільки бояться, що батьки їм не повірять. Причина цих страхів криється у тому, що насильник, як правило, авторитетніший і сильніший, ніж жертва.
2. Проявити співчуття: «Мені шкода, що це сталося». На другому етапі дитина повинна відчути, що її чують, співчують, розуміють.
3. Зменшити відчуття провини: «Я упевнена/-ий, що ти не винна/-ен у тому, що сталося». Це третій крок, який спрямований на те, щоб дитина відчула себе комфортно і безпечно. Не можна засуджувати та давати негативні оцінки поведінці скривдженої дитини. Подолання відчуття провини є одним з найважливіших етапів роботи з дітьми – жертвами насильства. Провина носить всепоглинаючий характер, провокує різні спотворення в уявленнях про себе і свої вчинки. Дитина своїм вчинкам надає особливий негативний сенс. Робота з відчуттям провини включає розуміння того, у чому винить себе постраждала дитина.
4. Підтримати і схвалити поведінку дитини: «Добре, що ти не злякався/-лась і подзвонив/-ла або розповів/-ла мені про це». Позитивна, емоційна підтримка, підкріплена бажанням знайти вихід з ситуації насилля, є важливими моментами цього етапу. Дитині потрібна допомога у подоланні страхів, що виникають після виявлення фактів насилля.

5. Знайти резерви підтримки і допомоги: «Як ти думаєш, кому ще ти можеш розповісти про свою проблему»? У цьому випадку важливо показати дитині, що існує багато людей, організацій, яким можна довіритися і отримати допомогу й підтримку (родичі, знайомі, учителі, сусіди, служби соціального захисту, психологи, міліція, органи опіки тощо).

6. Створити умови для припинення насилля і виробити стратегію поведінки: «Давай подумаємо, що ми можемо зробити, щоб подібного не повторилося»? Тут треба обговорити поведінку дитини і виключити моменти, що провокують насилля. Потім знайти разом з дитиною нові шляхи виходу з ситуації, що склалася. Часто дитина не бачить виходу і проблема для неї здається не вирішеною, тому завдання фахівця першим почати обговорення і спрямувати на пошук альтернативних рішень. Роблячи вибір, дитина бере на себе відповідальність і, таким чином, у неї підвищується мотивація до активних дій. Після закінчення обговорення фахівець пропонує дитині оцінити вибране рішення у світлі очікуваного успіху.

7. Вселити упевненість в завтрашній день: «Я знаю, що ти впораєшся з проблемою. Я в тебе вірю, ти сильний/-а!» Установка на позитив допомагає дитині упевнено слідувати наміченій цілі, не відступати перед труднощами.

Варто наголосити про важливість безумовного прийняття дитини, що означає любити її не за те, що вона красива, розумна, здібна тощо, а за те, що вона є. Слід також зазначити, що травми і рани, які були нанесені неправильними взаєминами (у тому числі і застосуванням насилля) можуть бути зцілені лише правильними здоровими стосунками, а не лише словами.

Вищезазначені принципи були покладені в програму з надання допомоги та запобігання насиллю, яка реалізується впродовж трьох років у роботі з підопічними Тернопільського обласного комунального будинку для дітей шкільного віку, де виховуються 19 дітей віком 10-17 років, які навчаються у різних школах Тернополя. Це діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які у більшості випадків, зазнали того чи іншого виду насилля.

Одним з основних методів надання психологічної допомоги дітям, які зазнали домашнього насилля, є тренінг. Ми були активними учасниками тренінгової програми «На порозі самостійного життя» (15-17.03, 12-14.04, 17–19.05.2013 р., м. Тернопіль), у якій взяли участь 50 вихованців випускних класів із дитячих будинків смт. Коропця, м. Бережан та м.Тернополя; 16 волонтерів і тренерів. Більшість тем були спрямовані на подолання наслідків насилля, зокрема, формування позитивної «Я-концепції», правильних уявлень про сімейні взаємини і ставлення до зовнішнього середовища, активізацію здатності до конструктивної та самостверджуючої поведінки, стабілізацію і корекцію стосунків, укріплення зв'язків із мікро- і макросередовищем, спрямування дітей та підлітків на самовизначення і самостійне розв'язання проблем.

Програма занять була складена таким чином, щоб діти почували себе комфортно, розуміли важливість і доцільність запитань, були зацікавлені і включені в активну діяльність. Для цього використовувалися різні форми роботи: обговорення, інформаційне повідомлення, робота в групах і в колі, вікторини, арт-терапія, ігротерапія, перегляд відео тощо. Спостереження за поведінкою школярів у процесі проведення занять, бесіди з ними свідчили про результативність тренінгової програми. Отриманий досвід значно поглибив і підвищив ефективність нашої подальшої роботи з вихованцями притулку.

Діти – це майбутнє кожної держави. Свого часу видатний педагог-гуманіст В. Сухомлинський писав: «Сьогодні діти – завтра народ». А тому фізичні та емоційні травми, які вони переживають, обкрадають суспільство загалом та усіх його членів зокрема. Не завжди можна уникнути дитячих травм, але їхня мінімізація має стати важливою метою державної і сімейної соціальної політики.

Для докорінної зміни ситуації з проявами насилля над неповнолітніми необхідна перш за все консолідація зусиль державних установ, правоохоронних органів, громадських організацій, ЗМІ, юристів, соціальних і медичних працівників, педагогів і психологів, розробка комплексних стратегій із захисту дітей від насилля на національному, регіональному та місцевому рівнях в українському суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. Шемшученка. – К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. – 992 с.
2. Кузнецова И. Психологическая поддержка. Принципы работы с детьми и подростками с отклонениями в поведении // Школьный психолог. – 2000. – август. – № 31. – С. 10.
3. Руководство по предупреждению насилия над детьми : [учебное издание для психологов, детских психиатров, психотерапевтов, студентов педагогических ВУЗов] / под ред. Н. К. Асановой. – М. : Издательский гуманитарный центр «ВЛАДОС», 1997. – 512 с.
4. У Всесвітній день дитини необхідно зосередитись на вирішенні проблеми прихованого насилля над дітьми, стверджує ЮНІСЕФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : 20.03.2014: <<http://www.un.org.ua/ua/information-centre/news/1756>>. – Загол. з екрану.